

УДК 81'373:81'38:81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2026-XXVI-30>

ПАРАДОКСАЛЬНА МЕТАФОРА ЯК ФОРМА ІМПЛІЦИТНОГО КОНТРАСТУ В СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ

Юлдашева Людмила

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: 0000-0002-6561-8827

Статтю присвячено аналізу імпліцитного контрасту як одного з ключових механізмів смислотворення в поетичній метафорі. Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого осмислення метафори не лише як образного засобу, а як когнітивної структури, здатної поєднувати в собі семантично, онтологічно та аксіологічно несумісні елементи. У центрі уваги перебуває проблема прихованого протиставлення, яке не маркована формальними мовними показниками, проте визначає внутрішню організацію метафоричного образу та зумовлює його семантичну напругу.

Мета статті полягає у виявленні структурних і інтерпретаційних ознак парадоксальної метафори як форми «затемненої антитези» в сучасному поетичному мовленні. У праці проаналізовано імпліцитний контраст як когнітивно-семантичний чинник функціонування поетичної метафори, а також виявлено механізми його реалізації в парадоксальних метафоричних структурах сучасної української поезії, зокрема поезії війни. Дослідження ґрунтоване на поєднанні лінгвостилістичного та когнітивно-семантичного підходів, що дало змогу простежити, як зіткнення несумісних доменів, фреймів і сценаріїв породжує ефект семантичного конфлікту й активізує інтерпретаційну діяльність читача.

У результаті встановлено, що імпліцитний контраст функціонує як «затемнена антитеза», у якій протиставлення не проголошується відкрито, а вбудовані в глибинну структуру образу. Такий тип метафори не знімає конфлікту, а навпаки, утримує його як умову народження нового, нерозкладного на окремі компоненти сенсу. Новизна статті полягає в системному описі імпліцитного контрасту як універсального принципу поетичної семантики, що дає змогу інтерпретувати метафору як інструмент репрезентації травматичного й граничного досвіду сучасної української поезії.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні типології імпліцитного контрасту (доменного, атрибутивного, сценарного), а також у ґрунтовнішому аналізі функціонування «затемненої антитези» в різних видах дискурсу – прозовому, пісенному, медійному.

Ключові слова: метафора, імпліцитний контраст, парадоксальна метафора, поетичне мовлення, когнітивна семантика, поезія війни.

Yuldasheva Liudmyla

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Researcher at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

PARADOXICAL METAPHOR AS A FORM OF IMPLICIT CONTRAST IN CONTEMPORARY POETRY

The article is devoted to the analysis of implicit contrast as one of the key mechanisms of meaning-making in poetic metaphor within contemporary Ukrainian language use. The relevance of the study is determined by the need for a deeper understanding of metaphor not only as an expressive device, but as a cognitive structure capable of combining semantically, ontologically, and axiologically incompatible elements within a single utterance. The focus of the research is on the problem of hidden opposition that is not marked by formal linguistic indicators, yet determines the internal organization of the metaphorical image and gives rise to its semantic tension.

The aim of the article is to provide a theoretical interpretation of implicit contrast as a cognitive and semantic factor in the functioning of poetic metaphor, as well as to identify the mechanisms of its realization in paradoxical metaphorical structures of contemporary Ukrainian poetry, particularly war poetry. The study is based on a combination of linguostylistic, cognitive-semantic, and contextual-pragmatic approaches, which makes it possible to trace how the collision of incompatible domains, frames, and scenarios produces the effect of semantic conflict and activates the reader's interpretive activity.

As a result, it is established that implicit contrast functions as a "shadowed antithesis," in which opposition is not explicitly articulated but embedded in the deep structure of the image. This type of metaphor does not eliminate conflict; on the contrary, it preserves it as a condition for the emergence of a new meaning that cannot be reduced to separate components. The novelty of the article lies in the systematic description of implicit contrast as a universal principle of poetic semantics, which allows metaphor to be interpreted as an instrument for representing traumatic and liminal experience in contemporary Ukrainian poetry.

Prospects for further research include expanding the typology of implicit contrast, such as domain-based, attributive, and scenario-based types, as well as a more detailed analysis of the functioning of the "shadowed antithesis" in various types of discourse, including prose, song, and media discourse.

Key words: *metaphor, implicit contrast, paradoxical metaphor, poetic discourse, cognitive semantics, war poetry.*

Вступ. У поетичному мовленні метафора виконує функцію засадничого механізму смислотворення, є умовою появи, існування та розвитку поетичної семантики. Її роль полягає у створенні нових значень, які не існували в мовній системі до акту метафоризації. Концептуальне перенесення й семантична інтеграція сенсів узаємодіють із поетичною мовною свідомістю, продукуючи так звані вторинні сенси, які неможливо розгорнути в межах буквальних значень слів, що формують метафору. Така метафорична взаємодія створює можливість для зрушення між доменами досвіду, відкриває простір нової поетичної реальності, де сенс формується з огляду на напружені зв'язки доменів. Умовою функціонування цієї реальності є метафорична семантична непроникність: сенс будується завдяки зіткненню різноманітних доменів. Саме тому поетичне значення не можна звести до опису

двох, зокрема й опозиційних, компонентів; воно виникає між ними, у пункті когнітивного зрушення, де зіставлення ще не артикульоване, але відчувається логічно.

У будь-якій «живій» метафорі співіснують щонайменше два смислові плани: буквальний і перенесений. Парадоксальна метафора як різновид складних, конфліктних тропів у сучасному поетичному та філософському дискурсі посідає особливе місце, оскільки поєднує в собі одночасно когнітивну напруженість, семантичну суперечність і структурну новизну. Її вивчення активно представлено в когнітивній семантиці й дискурсології, про що свідчать наукові розвідки К. Ахренс [5], П. Рікера [13], Дж. Стіна [14], а також низки українських дослідників, які акцентують на складній внутрішній структурі метафоричного образу. **Мета статті** полягає у виявленні структурних і інтерпретаційних ознак парадоксальної метафори як форми «затемненої антитези» в сучасному поетичному мовленні.

Методи та методики дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання лінгвостилістичного та когнітивно-семантичного аналізу. Лінгвостилістичний підхід уможливорює виявлення метафоричних структур у поетичному тексті, окреслення їхньої образної організації та контекстуальних умов функціонування. Когнітивно-семантичний аналіз дає змогу реконструювати взаємодію концептуальних доменів, фреймів і сценаріїв, що вступають у конфлікт у межах метафори, а також описати механізми «затемнення» опозиції. Залучення контекстуально-прагматичного аналізу є необхідним для з'ясування того, як імпліцитний контраст впливає на інтерпретацію, емоційний ефект та оцінку конотацію вислову. Така комплексна методологія обґрунтована власне природою досліджуваного явища, адже імпліцитний контраст у метафорі не зводиться ні до формальної структури, ні до окремого лексичного значення, а виникає на перетині мовної, когнітивної та поетичної організації тексту.

Результати та дискусії. Одним із ключових досліджень парадоксальної метафори є праця Дж. Стіна *The Paradox of Metaphor* (2008), у якій запропоновано тривимірну модель метафори, що охоплює лінгвістичний, концептуальний і комунікативний рівні [14]. Учений переконує, що частина метафор не вкладається у класичну схему *cross-domain mapping*, сформульовану Lakoff & Johnson [10], оскільки в таких структурах значення сформоване не завдяки відповідності між концептуальними доменами, а завдяки суперечності, розриву або зсуву між ними. Такий *парадокс метафори* автор пояснює тим, що метафора може реалізуватися поза межами звичайного категоріального переносу – і саме в цьому разі вона набуває семантичної конфліктності.

Проблематика парадоксальності метафор розгортається і в роботі *Metaphor, Paradox and Ambiguity: Discursive Strategies*, де дослідники (переважно в межах критичного дискурсивного аналізу) підтверджують функціонування метафори як інструменту створення смислової напруги. Парадокс у метафорі стає стратегією посилення експресії, загострення внутрішнього конфлікту сенсів і конструювання багатозначності [8]. У праці К. Ахренс *Metaphorical Paradoxes: A Window on the Conceptual System* [5] парадоксальна метафора описана як вияв концептуальної суперечності всередині когнітивної моделі. Авторка стверджує, що метафори людського «Я», пов'язані з тілесністю, духовністю, емоційністю, нерідко вибудовані як зіткнення несумісних атрибутів і відображають амбівалентність людського досвіду []. Цей підхід уможливорює осмислення парадоксальної метафори не як випадкового порушення семантичної норми, а як когнітивний механізм, що відкриває внутрішній світ мовця.

Українська психологічна й лінгвістична традиція також пропонує важливі засновки для осмислення парадоксальної метафори. У статті С. Гуцол «Метафора як спосіб символічного

вираження внутрішнього досвіду особистості» наголошено, що метафора є механізмом перетворення суб'єктивного досвіду на образ, а тому вона нерідко порушує логічні або реалістичні зв'язки задля створення «символічного смислу» [1]. Дослідниця підкреслює, що складні, «іраціональні» або контрастивні метафори (парадоксальні за своєю природою) є наслідком прагнення мови вмістити те, що важко висловити, передати внутрішню кризу або межовий стан. Це особливо релевантно для поезики війни, де слово не просто означає, а фіксує травму, часто у формі внутрішнього розламу образу.

Прагматичний аспект явища розкрито у дослідженні С. Радецької «Метафора як прагматичний інструмент стилістичного вираження», де авторка пояснює метафору як засіб цілеспрямованого впливу на читача. З огляду на це, парадоксальна метафора – це спосіб викликати когнітивну нестійкість, «зрушення очікувань», тобто сформуванню реакції, яка була б неможливою у разі звичайної, передбачуваної образності [2].

Порівняння парадоксальної метафори із традиційною класичною метафорою виявляє відмінності не лише у виражальних можливостях, а й у самій природі смислотворення. У традиційній метафорі перенос ґрунтується на подібності або функційній аналогії, що забезпечує відносну гармонізацію двох сфер: атрибути одного домену мають бути сумісними з іншими і не руйнувати картини світу реципієнта [3]. Наприклад, у метафорі *пам'ять – судина* відбувається перенесення з техноматеріального домену «ємність» на когнітивну функцію «збереження» без семантичного конфлікту; тут зберігаються базові властивості об'єктів, а аналогія тільки поглиблює інтерпретацію.

У парадоксальній метафорі механізм інший: ключовим джерелом смислотворення є не подібність, а несумісність. Саме ступінь конфліктності атрибутів визначає парадоксальність і когнітивну силу образу. Так, у фрагменті *Це я знов була хвора: я чула, як сливи росли, / Як хтось кликав мене, і мовчання лункішало в гомін* (О. Забужко) зіставлено два протилежні фрейми – акустична відсутність і акустична реалізація. Тут атрибути не просто різні, а принципово несумісні в реальному світі: мовчання не може лункішати. Ця неможливість стає джерелом нового сенсу. Парадокс провокує читача реконструювати прихований механізм: що посилюється? що насправді звучить? де межа між тишею й голосом? Домени *мовчання* й *лункішання* конфліктують: *мовчання* не має звучання, *лункішання* передбачає зростання інтенсивності звуку. Парадокс тут не зводиться до оксиморонного

Рис. 1. Механізм утворення парадоксальної метафори *Мовчання лункішало в гомін*

ефекту, бо читач змушений реконструювати фрейм звукової пам'яті: мовчання як акустичний простір, у якому зберігається й підсилюється гомін минулого.

Утворення контрастної метафори ґрунтується на взаємодії двох семантичних доменів, що належать до різних когнітивних сфер і в реальному житті не поєднуються. Домен А задає вихідну, очікувану рамку категоризації об'єкта, натомість домен В репрезентує несумісні з нею ознаки. Контраст виникає не на рівні поверхневої мовної форми, а внаслідок одночасної актуалізації двох конфліктних структур знання, наявних у свідомості читача.

Першим кроком є актуалізація домену А – «мовчання» як відсутність звуку, статика, пауза, зупинка мовлення. Це вихідне значення, яке задає рамку очікування й зумовлює перцептивну та когнітивну установку на відсутність звучання. Потім у тексті вводиться домен В – «луніння/гомін», що передбачає наявність джерела звуку, резонанс, множинність голосів, інтенсивність артикуляції. На рівні енциклопедійного знання ці домени належать до протилежних семантичних полюсів акустичного досвіду.

Етап суперпозиції полягає у примусовому суміщенні двох несумісних фреймів. У прикладі *мовчання лунішало в гомін* домен А і домен В накладаються, створюючи перетин значень. Суб'єкт не отримує експліцитного сигналу про їхній конфлікт, однак вимушений когнітивно зіставляти їх, оскільки синтаксична структура речення конденсує обидва фрейми в одному предикатному вузлі. Це провокує фазу семантичної напруги: у свідомості читача виникає зіткнення атрибутів тиші та звуку, статичності й динаміки. У цьому пункті – завдяки когнітивному дисонансу під час інтеграції доменів і формується імпліцитний контраст. Саме в цьому полягає «затемненість» антитези: вона не названа, але відчувається.

Фінальною фазою є реконструкція нового сенсу – формування третього значення, що не зводиться ані до домену А, ані до домену В. У цьому разі поєднання *мовчання* і *гомону* моделює стан межової акустичної напруги, травматичної наявності відсутнього голосу, тобто феномену, де мовчання стає носієм звучання.

Отже, контрастна метафора реалізована як процес когнітивного накладання доменів → їхня суперпозиція → семантичний конфлікт → творення нового сенсу. Контраст тут не представлений вербально, однак є рушієм метафоризації: саме зіткнення несумісних категорій продукує ефект смислового прориву.

У парадоксальній метафорі подвійність значення вбудована в саму структуру образу: дві несумісні сутності співіснують одночасно, не розв'язуючи конфлікт, а навпаки його посилюючи. Саме ця вбудована подвійність робить смисл нерозкладним на буквальні компоненти, надає йому *ущільненого* характеру й спричиняє когнітивне напруження, яке знімається лише завдяки інтерпретації та реконструкції третьої семантичної площини.

Парадоксальна метафора співвідноситься з оксимороном, який найекспресивніше демонструє можливість поєднання несумісного. У вузькому значенні *оксиморон* – це фігура, вибудована на явному зіткненні протилежних сем, зазвичай у межах словосполучення: *солodka гіркота, гарячий холод, німа розмова* тощо. Ознака конфліктності тут експлікована лексично: у словниках *солодкий і гіркий* фіксовані як семантичні антоніми. Такий оксиморон функціонує на поверхні мовлення: він одразу кваліфікує суперечність, не приховуючи її.

У широкому значенні оксиморон – це принцип конфігурації сенсів, коли конфлікт несумісних атрибутів убудоваий у більші мовні та когнітивні структури: метафоричні словосполучення, образні сценарії. У цьому сенсі оксиморон стає не просто формулою **X + -X**, а семантичним каталізатором парадоксальності, що породжує сенс на межі неможливого.

У цьому контексті метафора *піймався невловний час* (*Усе тут як насправді, без прикрас: / правдивий жест і нарочита поза. / Піймався таки, піймався невловний час. / Жива його поезія і проза* (В. Базилевич) постає показовим прикладом переходу від оксиморону

у вузькому значенні до парадоксальної метафори як когнітивної конструкції. На поверхні мовлення ми не маємо класичного оксиморону на кшталт *німа розмова (Серце просить, ти почуй його, / Відшукай слова в німій розмові* (Г. Капріян), де конфлікт закладено в межах одного словосполучення завдяки безпосередньому зіткненню антоніміїних сем. Однак внутрішня логіка вислову *піймався невловний час* ґрунтована на тій самій формулі несумісності, лише перенесеній на глибший, предикативно-онтологічний рівень. Атрибут *невловний* закріплює за часом властивість принципової неосязності, непідконтрольності, плинності; дієслово *піймався* натомість актуалізує сценарій фізичного захоплення, фіксації, зупинки. Отже, конфлікт тут сценарний: те, що за своєю природою не може бути схоплене, раптом виявляється схопленим.

У вузькому сенсі цю конструкцію можна було б трактувати як розгорнутий оксиморон, де формула *невловний ↔ піймався* відповідає моделі $X + -X$, але реалізованій не в прикметниковій, а в предикативній площині. Водночас у ширшому, когнітивному сенсі перед нами вже парадоксальна метафора, у якій оксиморонна логіка «поглинається» метафоризацією. Конфлікт убудований у структуру образу як внутрішня суперечність між властивістю об'єкта й результатом дії.

Парадоксальна метафора є продовженням логіки оксиморону, але поглиблює її: якщо оксиморон лише оголює суперечність, то парадоксальна метафора змушує зіштовхуватися несумісні фрейми в межах спільного семантичного простору. У метафорі відбувається зміщення від поверхневого зіткнення до прихованого конфлікту доменів, де неможливість стає концептуальним принципом поетичної семантики. Тож імпліцитний контраст у парадоксальній метафорі – це механізм когнітивного зсуву.

Отже, оксиморон у вузькому сенсі – це експліцитне поєднання протилежних означень, у широкому – структура конфлікту, що виходить за межі словосполучення. А парадоксальна метафора постає наступною ланкою у цьому ланцюжку: вона переймає конфліктність оксиморону, але «затемнює» її, убудовуючи у глибинні когнітивні процеси поєднання доменів і створення нового сенсу. Коли оксиморон перестає бути чітким, але продовжує функціонувати, він трансформується в метафору. Завдяки цьому метафора в поезії війни набуває статусу радикального інструменту мислення, здатного висловити невисловне.

Поетична метафора може конструювати семантику, опираючись на несумісність концептів: *тиша* набуває акустичних властивостей звуку; *смерть* репрезентована як дія або стан, що триває; *внутрішні переживання* представлені як фізичні речі; *абстрактні явища* описані в категоріях руху чи матерії. Наприклад, у поезії К. Калитко зіткнення віддалених доменів відтворює парадоксальний злам часу: *липневе небо стало зимовим*. Буквальність вислову суперечить фізичному часовому порядку, але саме ця суперечність є джерелом нової поетичної реальності: зимовість співіснує із липнем не у природному вимірі, а у вимірі досвіду війни. У Я. Черногуз парадоксальність метафори реалізує акустично-онтологічний конфлікт: *тиша приходить гучно, мов скеля*, де зіткнення доменів *тиша / гучність* не експліковане, а імпліцитне, приховане у процесуальній формі дієслова.

Парадоксальна метафора не маскує конфлікт, а програмує його. Вона показує неможливе, створює ефект смислового вибуху – моменту, коли реципієнт усвідомлює зіткнення значень і змушений інтегрувати їх у нову когнітивну одиницю. Звичайна метафора здебільшого спирається на логіку можливого, тоді як парадоксальна – на логіку неможливого. Саме парадокс стає продуктивним механізмом смислотворення, бо вимагає роботи уяви, інтерпретації і встановлення зв'язків, які не запрограмовані мовною системою.

Конфліктність, багатозначність, здатність утримувати протилежні сенси роблять парадоксальну метафору адекватною формою представлення світу, у якому реальність сама постає як парадокс.

У контексті української поезії війни парадоксальна метафора стає способом говорити про досвід, що виходить за межі раціонального, але не виходить за межі мовної можливості – бо мовна парадоксальність, як свідчать сучасні дослідження, є ще одним способом наблизити читача до істини, що не має прямої номінації.

У сучасній когнітивній і дискурсивній метафорології це напруження описують як *domain clash* або *attribute clash* (зіткнення доменів чи атрибутів). Це дає змогу оголити внутрішній конфлікт. Парадоксальна метафора не є окремим типом тропа, а радше радикалізованою формою загального метафоричного механізму: конфлікт, який зазвичай замаскований, виноситься на поверхню.

Концептуальний контраст реалізують за допомогою таких показників: несумісність сценаріїв, зіткнення ціннісних/онтологічних фреймів, злам картини світу, потреба читача реконструювати новий «гібридний» сенс. Зокрема, у цитаті К. Бабкіної *Коли дзвін б'є на сполох, ударна хвиля під дих, /навіть мертві з землі цієї встануть за своїх живих* поєднує два несумісні домени: сакрального воскресіння і фізики вибуху. У буденному світі мертві не встануть; у сакральному – воскресіння є символічним актом. Поетичне зіткнення доменів (тілесної смерті ↔ морального незнищення) створює імпліцитний контраст, який неможливий у картині мирного світу.

У цих прикладах метафора є «затемненою антитезою»: полюси конфліктують не у мовній площині, а в когнітивній, виявляючи війну як стан світу, у якому сталий порядок речей розпадається, а сенси змішуються в гібридні концептуальні структури.

Атрибутивний контраст – це різновид імпліцитного протиставлення, що виникає не між доменами, як у попередньому разі, а всередині одного об'єкта або предикації. Його сутність полягає у наданні предметові або дії ознаки, яка суперечить їхній звичній семантичній природі. Контраст прихований у конфлікті атрибутів: прикметник або дієслово *ламає* очікуваний семантичний сценарій і примушує читача реконструювати приховану опозицію.

Як наголошує М. Блек у межах інтеракційної теорії метафори, напруга між *рамкою* (frame) і *фокусом* (focus) є джерелом нового змісту [6]. У разі з атрибутивним конфліктом саме фокус – ознака, яка *не повинна* належати об'єкту – створює когнітивну тріщину, що запускає процес смислової реконфігурації. Показники атрибутивного контрасту: наявність «помилки» властивості, ірраціональна прикметникова або дієслівна атрибуція, семантичне напруження між суб'єктом і предикатом, ефект «зашумленості» логічної зв'язки.

Метафора *німо репетує* у поетичних рядках *Похила дійсність – теж – свої принади. / Щокрок – дашок, а прихилитись ніде. / Буття у шорах, німо репетує, / З'яв мури пробиваючи п'ятою* (Е. Авдієвська) є підтвердженням атрибутивного контрасту як різновиду імпліцитного протиставлення, що виникає всередині однієї предикації та ґрунтується на конфлікті несумісних атрибутів. У цьому разі протиставлення не розгортається між різними доменами чи образами, а концентроване в межах одного дієслівного комплексу, де атрибут радикально суперечить семантичній природі дії.

У мовній системі дієслово *репетувати* передбачає граничну акустичну експресію, наявність голосу, гучність, інтенсивне звучання, спрямоване на адресата. Натомість прислівник *німо* кодує повну відсутність звуку, голосу та акустичної реалізації. Поєднання цих двох компонентів формує семантичну «помилку» властивості, адже дія, яка за своєю природою є максимально звучною, отримує атрибут, що заперечує саму можливість її здійснення. Саме ця ірраціональна атрибуція і становить ядро атрибутивного контрасту.

З позиції інтеракційної теорії метафори М. Блека [6], *репетує* виконує функцію рамки, що задає очікуваний сценарій акустичної дії, натомість *німо* виступає фокусом, який *ламає* цей сценарій, вносячи в нього когнітивну тріщину. Напруга між рамкою і фокусом не

знімається, вона зберігається як умова народження нового сенсу. Читач змушений реконструювати приховану опозицію *звучання ↔ відсутність звуку*, хоча жодна з її лексичних реалізацій прямо не названа.

Із позиції сучасної лінгвопоетики метафора постає як ключовий механізм організації поетичного світу, а не як периферійний троп. Метафоричні структури в корпусі сучасної української поезії війни (*липневе небо стало зимовим, час застиг у пошуках світанку, ми щодня прокидаємось помирати* тощо) окреслюють базову конфігурацію досвіду: світ постає як простір, у якому тепле стає холодним, рух – застигає, життя – щоденно входить у режим вмирання. Метафоричний вислів екстерналізує лише верхній шар сенсу, натомість конфлікт рамок функціонує в глибині.

Імплицитність у поетичному мовленні формується за допомогою поєднання трьох механізмів: імплікації як результату інтерпретації сенсу, пресупозиції як когнітивної передумови висловлення та підтексту як прихованого, але смислотворчого шару значення. Наприклад, у рядкові К. Калитко *Липневе небо стало зимовим* імплікація полягає у сприйнятті війни як причини зміни сезонного коду; пресупозиція закладена в очікуванні тепла/спокою як норми липневого неба; підтекст же пов'язаний із досвідом травми, зміщенням часово-сезонної гармонії. Тут імплицитний контраст не подано прямою опозицією «літо ↔ зима», натомість він передається як порушення природного порядку: тепле перетворюється на холодне.

У лексикології антонімію описують як системну відношеність значень у мові: *довгий – короткий, правий – лівий*. Джон Лайонс (John Lyons) [11] і Девід Круз (D. A. Cruse) [7] підкреслюють, що антоніми – це, передусім, парадигматичний тип опозиції між одиницями лексичної системи, які корелюють як полюси одного виміру: температура, розмір тощо. У поетичному тексті ми часто маємо справу не з готовою антонімією парою, а з тим, що М. Л. Мерфі називає контрастом у дискурсі, коли опозиція конструюється контекстом, а не словником [12].

Саме тут виникає поняття імплицитної опозиції: протиставлення не кодується парою **X – не-X** або **A – B**, а розгортається в межах одного метафоричного вузла. Розгляньмо, наприклад, фрагмент у В. Базилевича: *Як ридає моя німота! / Тільки ти її здатен почути*. На поверхні ми бачимо одну предикацію: *німота ридає*. У жодному місці вислову не з'являються антонімічні лексеми на кшталт *мовчання – крик, голос – тиша*. Проте в когнітивному плані читач миттєво відтворює прихований конфлікт двох фреймів: фрейм **МОВЧАННЯ** – відсутність звуку, неможливість *ридати*; фрейм **ПЛАЧУ/РИДАННЯ** – надлишок звуку, неконтрольована реалізація голосу. Метафора *німота ридає* змушує ці два фрейми накладитися один на один, породжуючи імплицитну опозицію *мовчання ↔ крик* без лексичних антонімів. Отже, йдеться про контраст не системний, а текстовий, який створюється не на основі демінутивних значень, а зіткненням несумісних сценаріїв.

Подібний механізм спрацьовує в І. Драча у рядках: *І садом живим в могутні ростки / сміялась жура жовтозуба*. *Жура* – це стан смутку, пригніченості; *сміялась* – жест радикально протилежний. Контраст *сміх / журба* не названий у формі пари *радість – смуток*, але імплицитно виявляється за допомогою атрибуції несумісної дії суб'єктові з «неправильною» емоційною валентністю: не *веселість сміється*, а *жура сміється*.

Покажемо є поетичний фрагмент О. Пухонської *дощем зашиваю рани... / ...гітарно мовчить ріка...* Метафора *гітарно мовчить ріка* комбінує музичний фрейм (*гітара* як джерело звуку) та фрейм мовчання, причому *мовчить* не суб'єкт мовлення, а *ріка*, яка зазвичай асоціюється з шумом, рухом. Проте немає пари *говорити – мовчати*, але є зіткнення очікувань: там, де мала би звучати *музика води*, зафіксована парадоксальна тиша, ще й позначена в *гітарному* контексті, тобто через потенційну звучність.

**Рис. 2. Механізм утворення парадоксальної метафори
Сміялася журба жовтозуба**

Отже, антонімія – це відношення між словами, імпліцитний контраст – між фреймами й сценаріями. У поетичній метафорі війни й кризи найчастіше йдеться саме про другий тип: протиставлення не називається, а вводиться як когнітивний процес реконструкції прихованих полюсів.

У традиційній поетиці антитеза передбачає експліцитне зіткнення значень, граматично або лексично марковане опозицією, наприклад, *життя і смерть*, *світло – темрява*. Її когнітивний механізм – відкритий контраст, де полюси чітко окреслені, конфлікт очевидний і не потребує реконструкції [4]. Це модель явного протиставлення, що виявляє внутрішню бінарність мислення. Проте у поетичному мовленні сучасної російсько-української війни контраст може бути представленим інакше – затемнено, приховано, у формі метафоричної взаємопроекції фреймів. Така метафора функціонує як механізм прихованої антитези, де конфлікт не експлікується, а імплікується через зіткнення фреймів. Це стає можливим завдяки чотирьом операційним ознакам «затемненої антитези». Для такої метафори характерна семантична несумісність або конфлікт фреймів, коли домени не можуть поєднуватися в буквальному вимірі; подвійна перспектива, коли читач одночасно сприймає два способи інтерпретації образу; потреба реконструкції нового (третього) сенсу, який не дорівнює сумі полюсів, а утворюється у місці їхнього зіткнення; ефект когнітивного зсуву, коли читач змушений змінити перцептивну рамку, щоб досягнути нового образу (*Час застиг у пошуках світанку* (Ю. Гринюк) – часовий і просторовий фрейм поєднуються, ламаючи очікування). *Застиг* – образ зупинки, твердіння, відсутності руху; *пошуки світанку* – навпаки, процес, спрямований у майбутнє, що передбачає динаміку. Метафора вкладає ці два режими часу в одну формулу: *час* водночас *нерухомий (застиглий)* і *спрямований уперед (шукає світанок)*. Імпліцитний контраст не подається як *час зупинився – час рухається*, але породжується логічною неузгодженістю предикації: те, що *застигло*, не може *шукати*.

Отже, метафора в поезії війни не просто фіксує «перенесення значення», а стає способом прихованої боротьби сенсів, де антитетичні полюси співіснують в одному образі, проте їхній конфлікт прихований, затемнений, потребує дешифрування і створює напругу

читання. У поетичному дискурсі, особливо воєнному, цей конфлікт часто стає основним знаряддям інтенсифікації досвіду. Те, що не можна висловити «прямим» реченням, набуває форми парадоксального метафоричного вузла.

Показовий приклад – рядок К. Калитко: *Ми щодня прокидаємось помирати*. На граматичному рівні це просте твердження. На когнітивному – суперпозиція двох взаємовиключних сценаріїв: ПРОБУДЖЕННЯ як початок дня, актуалізація життя, старт активності; СМЕРТЬ як кінець шляху, припинення досвіду, радикальна зупинка. Імплицитний контраст *життя/смерті* тут конденсований у дієсловах *прокидаємось* і *помирати*, які складено в один лінійний акт (*прокидаємось – помирати*). Метафора накладає процеси життя і смерті: *прокидання = рух до смерті*. Конфлікт не проголошено як антитезу, але читач відчуває наявність двох несумісних рамок – *ранкового початку* й *кінцевого згасання*.

У фрагменті з поезії С. Жадана: *Пустка, що нас поєднує. / Відсутність, наповнена нами* імплицитний контраст реалізовано в семантичному парадоксі: *пустка ↔ поєднання, відсутність ↔ наповненість*. Атрибутивний конфлікт полягає в тому, що порожнеча виконує функцію зв'язку, тобто відсутність стає джерелом присутності. Метафора *Відсутність, наповнена нами* є показовим прикладом глибоко імплицитного контрасту, у якому ключові структурні елементи протиставлення не усуваються, а навпаки – системно *затемнюються*, тобто виводяться з поверхневої мовної площини у сферу когнітивної реконструкції. Саме це затемнення забезпечує високий рівень семантичної напруги образу й робить його відкритим для множинних інтерпретацій.

Передусім у цій метафорі затемнюються *полюси опозиції*. Лексема *відсутність* у мовній системі пов'язана з фреймом порожнечі, нестачі, браку, заперечення наявності, тоді як предикативна ознака *наповнена* активує протилежний фрейм повноти, присутності, матеріальної або смислової насиченості. Утім, у фразі ці полюси не розгортаються як явна антитеза, як-от *відсутність – присутність* або *порожнеча – повнота*. Жоден із них не названий у формі відкритої опозиційної пари; натомість обидва фрейми одночасно імплікуються в межах одного номінативного вузла. Тож протиставлення не ліквідоване, але «затемнене»: читач не отримує чітко окреслених полюсів, а змушений самостійно реконструювати їх на підставі енциклопедійного знання та когнітивних очікувань.

Другим затемненим елементом є *оцінний вектор* метафори. У звичній мовній логіці *відсутність* має негативну аксіологічну маркованість, пов'язану з втратою, нестачею, болем або порожнечею, тоді як *наповненість* зазвичай асоціюється з позитивною оцінкою – завершеністю, достатністю, життєвою повнотою. У метафорі С. Жадана ця ціннісна шкала не лише не проговорюється, а й принципово дезорієнтується: незрозуміло, чи відсутність, наповнена нами, є трагедією, формою втрати, чи навпаки – новим типом спільності, що виникає саме через порожнечу. Оцінка не задана автором і не закріплена за жодним із компонентів; вона відкладається до інтерпретації й залежить від досвіду читача, зокрема воєнного, травматичного або екзистенційного. Завдяки цьому оцінний вектор не фіксується, що посилює семантичну багатозначність образу.

Третім рівнем затемнення є *логічний місток* між компонентами метафори. У вислові відсутній будь-який формальний або семантичний показник, який би пояснював, *як саме* відсутність може бути наповненою і як суб'єкт *ми* бере участь у цьому процесі. Читач змушений сам вибудовувати логіку образу, доповнюючи його прихованими сценаріями пам'яті, втрати, спільного досвіду або мовчазної присутності в порожнечі.

Окрім того, у метафорі затемнюється *причинний зв'язок*. Текст не відповідає на запитання, *чому* відсутність стала наповненою і *внаслідок чого* ця трансформація відбулася. Саме ця відсутність причинного пояснення змушує читача проєктувати власні

інтерпретаційні моделі, у яких відсутність може виявлятися наслідком війни, смерті, розриву, але водночас – простором спільного переживання й присутності завдяки пам'яті.

Жодної антонімії пари (*порожній – повний*) немає, проте конфлікт фреймів відчутний у кожному слові, і саме він змушує читача добудувати третій сенс: війна як стан, коли спільність вибудовується не *повнотою*, а спільно пережитою *порожнечою*.

У цих прикладах добре видно, що метафора не ілюструє контраст, а створює його. Протиставлення не проголошено – воно вмонтоване в тканину вислову як внутрішнє протиріччя фреймів. Саме цей мовчазний конфлікт смислів і є рушієм метафоризації: фрейми накладаються, між ними виникає неузгодженість, читач змушений добудувати новий сенс, який одночасно утримує обидві рамки.

Пол Рікер, аналізуючи поетичну метафору, акцентує увагу на *напрузі* (tension), яка виникає між буквальним і переносним планами вислову й змушує метафору *породжувати сенс* (produce meaning) [13]. Цю напругу можна описати як антитетичну організацію, неназвану прямо. Якщо антитеза – це явна формула **A – B**, де полюси експліцитно позначено, то контрастивна метафора – це: антитеза без сполучника, полюси не пов'язано за допомогою маркерів *але, зате, проте*, вони зашиті в одному предикаті, це опозиція без антонімів: замість *відсутність – присутність* натрапляємо на *відсутність, наповнена нами*.

На цій підставі можемо сформулювати операційні критерії «затемненої антитези» в метафорі: 1) у межах одного вислову / образу наявна семантична несумісність або конфлікт фреймів (*мовчання / голос, життя / смерть, порожнеча / наповненість*); 2) фрагмент задає подвійну перспективу: читач одночасно утримує дві рамки реальності (наприклад, *звичайний час і воєнний час* у фразі *ми щодня прокидаємось помирати*); 3) для розуміння образу потрібна реконструкція третього нового сенсу, який не зводиться ні до буквального, ні до «традиційно переносного» значення; 4) сприйняття супроводжується ефектом когнітивного зсуву – метафора не просто додає нову характеристику, а перебудовує картину досвіду, примушуючи інакше бачити час, смерть, мовчання.

Висновки. Отже, парадоксальна метафора постає як радикалізована форма загального метафоричного механізму, у якій конфліктність не усувається, а навпаки стає рушійною силою інтерпретації. У поетичному дискурсі війни така метафора виявляється адекватною формою репрезентації травматичного й граничного досвіду, оскільки дає змогу вербалізувати стан світу, у якому порушено логіку можливого, а звичні опозиції перестають функціонувати лінійно.

Перспективи подальших досліджень убачає в розширенні типології імпліцитного контрасту (доменного, атрибутивного, сценарного), а також у ґрунтовнішому аналізі функціонування «затемненої антитези» в різних видах дискурсу – прозовому, пісенному, медійному.

Література:

1. Гуцол С. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості. *Психологія і суспільство*. 2007. № 3. С. 137–144.
2. Радецька С. Метафора як прагматичний інструмент стилістичного вираження. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2025. № 1. С. 104–115.
3. Юлдашева Л. Функційне навантаження мовного контрасту. *Нова філологія*. 2025. № 99. С. 206–214. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2025-99-25>
4. Юлдашева Л. Багатовекторність контрасту у мовній системі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. № 89. Т. 2. С. 291–296. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-42>
5. Ahrens K. *Metaphorical Paradoxes: A Window on the Conceptual System*. Taipei : Academia Sinica Press, 1995. 248 p.
6. Black M. *Models and Metaphors*. Ithaca : Cornell University Press, 1962. 267 p.

7. Cruse D. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford : Oxford University Press, 2000. 424 p.
8. Drăgan N.-S. *The interplay of paradox and contradiction in metaphorical discourse*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2016. С. 123–145.
9. Eco U. *The Role of the Reader*. Bloomington : Indiana University Press, 1979. 272 p.
10. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 256 p.
11. Lyons J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. 897 p.
12. Murphy M. L. *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 300 p.
13. Ricoeur P. *The Rule of Metaphor*. London : Routledge, 2003. 464 p.
14. Steen G. *The Paradox of Metaphor*. Amsterdam : John Benjamins, 2008. 310 p.

References:

1. Hutsol, S. (2007). Metafora yak sposib symbolichnoho vyrazhennia vnutrishnoho dosvidu osobystosti [Metaphor as a means of symbolic expression of personal inner experience]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 3, 137–144. [in Ukrainian].
2. Radetska, S. (2025). Metafora yak prahmatychnyi instrument stylistychnoho vyrazhennia [Metaphor as a pragmatic instrument of stylistic expression]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and Conceptual Worldviews*, 1, 104–115. [in Ukrainian].
3. Yuldasheva, L. (2025). Funktsiine navantazhennia movnoho kontrastu [Functional load of linguistic contrast]. *Nova filohiia – New Philology*, 99, 206–214. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2025-99-25> [in Ukrainian].
4. Yuldasheva, L. (2025). Bahatovektornist kontrastu u movnii systemi [Multivector nature of contrast in the language system]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 89(2), 291–296. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-42> [in Ukrainian].
5. Ahrens, K. (1995). *Metaphorical paradoxes: A window on the conceptual system*. Taipei : Academia Sinica Press. [in English].
6. Black, M. (1962). *Models and Metaphors*. Ithaca : Cornell University Press. [in English].
7. Cruse, D. A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford : Oxford University Press. [in English].
8. Drăgan, N.-S. (2016). *The interplay of paradox and contradiction in metaphorical discourse*. In A. Editor & B. Editor (Eds.), *Metaphor, paradox and ambiguity: Discursive strategies* (pp. 123–145). Amsterdam, Netherlands : John Benjamins Publishing Company. [in English].
9. Eco, U. (1979). *The role of the reader: Explorations in the semiotics of texts*. Bloomington, IN: Indiana University Press. [in English].
10. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago, IL: University of Chicago Press. [in English].
11. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
12. Murphy, M. L. (2003). *Semantic relations and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
13. Ricoeur, P. (2003). *The rule of metaphor: The creation of meaning in language*. London : Routledge. [in English].
14. Steen, G. (2008). *The paradox of metaphor*. Amsterdam : John Benjamins. [in English].

Стаття поширюється
на умовах ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 18.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026